

huruvida ”den myckna förbrukningen av smör /.../ kanske behövdes till den inte alltför välsmakande gröten och vällingen” (s. 78). I den undersökta tidsandan var tillgången till mat, och Gudslånet, den viktiga saken i frågan om mat på bordet. Att äta för njutandet av smak är en sentida borgerlig reflektion. Just frågan om smak och livsmedelstillgång på 1500–1700-talet är en fråga som skulle ha vunnit på att belysas med ett mer teorianknutet och idébaserat avhandlingsperspektiv.

Avhandlingen gör en bred och djupgående behandling av ett viktigt källmaterial och skapar en insikt i villkoren för att bedriva politisk expansion. Det stora svinnet av livsmedel och kombination med dess låga närings- och kalorivärden, sämre än i andra europeiska flottor, gjorde att den svenska flottan inte kom så långt som man kanske ville. En positiv sideeffekt av Söderlinds analys är att den ger ett viktigt kunskapsbidrag till att förstå den landbaserade matkulturens innehåll och utveckling under åren 1500–1800, eftersom det aldrig existerat provianteringslistor och spisregleringar för den gemena och landbaserade allmogens ätande. En styrka med avhandlingen är också författarens egen maritima erfarenhet som kock ombord på några av handelsflottans fartyg i Östersjön, men också som marinarkeolog. Författaren är en forskare med både utifrån- och inifrån-perspektiv. Det skapar en särskild närhet i texten när hon själv har praktisk erfarenhet av stuvningsproblematik, färskvarubrist och stormars inverkan på matlagning och ätande. Söderlind har gläntat på dörren till ett viktigt område: hur kosten är länkad till staten, politiken och synen på den värld som vi vill erövrå.

Richard Tellström, Grythyttan

Jenny Gunnarsson Payne: *Systerskapets logiker. En etnologisk studie av feministiska fanzines*. Etnologiska skrifter 38. Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet 2006. 200 s., ill. English summary. ISBN 91-7264-120-7.

Det nybildade politiska partiet *Feministiskt Initiativ* är för den breda allmänheten kanske mest känt för sina inre stridigheter – för inte så länge sedan exponerade i en tv-dokumentär på bästa sändningstid. Om man vill få en djupare förståelse av de problem som lätt uppstår i samband med försöken att bilda ett parti på feministisk grund ska man läsa Jenny Gunnarsson Paynes intressanta avhandling med titeln *Systerskapets logiker*,

som försvarades framgångsrikt vid Umeå universitet i september 2006.

Vad är systerskap egentligen? Det var den fråga med koppling till ovanstående problematik som Gunnarsson ställde sig. Syftet lyder ordagrant: ”att studera vilken betydelse föreställningen om ett systerskap har i konstituerandet av en feministisk fanzinegemenskap, men även hur denna föreställning uttrycks och verkar inom densamma”. Gunnarsson är själv engagerad feminist och det skapar metodologiska problem som författaren inte undviker att diskutera på ett genomtänkt sätt. Hur ska forskaren hantera det faktum att hon är delaktig av samma rörelse som utgör studieobjekt?

Fanzine kan kort översättas som ett magasin för fans. Det handlar om icke-kommersiella, amatörbaserade skrifter med begränsad spridning genom okonventionella kanaler. De kan ses som en form av subkulturell kommunikation inom områden som politik, religion, konst, fotboll, science fiction osv. De fanzines med feministisk inriktning som avhandlingen fokuserar tillhör 1990-talets boom fram till dags datum. En viktig referenspunkt för dessa är punken, med särskild fokus på rörelsens etos; do-it-yourself. Den s.k. Riot Grrl-rörelsen med säte i USA fungerade som en utbrytning från punken där mottot do-it-yourself kom att laddas med feministiskt innehåll. Där manades tjejer att göra-det-själva, dvs. att komponera och framföra musik utan inblandning av killar. Av de 13 fanzines som valts ut som material är det *Bleck*, *Amazon*, *Radarka*, *Lilith*, *Tigerskott i brallan* och *Killed by beauty* som dominerar i analysen. Materialet utgörs således framför allt av texter och bilder. Men huvudmaterialets karaktär har också fört Gunnarsson ut på regelrätta fältarbeten eftersom skrifterna inte sprids på vedertaget sätt. Hon har därför tvingats röra sig på fanzinemakarnas skilda arenor, vilket gett upphov till observationer, möten och korrespondens som gett viktiga inblickar i producenternas värderingar och normer.

Förutom de reflexivitetsteoretiska insikter som avhandlingen ger kan den också betraktas som ett pionjärarbete inom etnologi när det gäller de generella teoretiska ansatserna. Här anges förvisso inspiration från feminism och genusteori, men i förgrunden står den postmarxistiska diskursteori som utvecklats av de politiska filosoferna Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, med särskild tonvikt på den förstnämnde. Som viktig referens anges Laclaus senaste större verk *On Populist Reason* (2005), där Laclau utvecklar en teori om hegemoniska processers vikt i konstruktionen av politisk mobilisering.

I Gunnarssons studie används det postmarxistiska diskursperspektivet för en granskning av hur genusystemet utmanas av fanzinens gemenskap. Det handlar om hur skribenterna försöker destabilisera detta i en mothegegonisk kamp. Detta sker genom vad författaren kallar artikulatoriska praktiker, akter där etablerade betydelser förskjuts genom att diskursiva element omstruktureras och kopplas samman på nya sätt. Analysen görs med utgångspunkt i tre olika feministiska logiker som fungerar som diskursiva resurser för fanzinens konstruktion av olika verklighetsuppfattningar och politiska praktiker. De logiker som figurerar i den granskade fanzinegemenskapens kommunikation är den *liberalfeministiska logiken* som ställer krav på kvinnors lika rättigheter och som via t.ex. jämställdhetspolitik ska inkluderas i samhället på samma villkor som män. Det är vidare den *radikalfeministiska logiken* som kan knytas till de vänsterradikala händelserna kring 1968. Där är målet, snarare än att inkluderas, att bilda en motkultur gentemot det patriarkala samhället. Här är basen för aktiviteter och strategier kollektivt, mer än som i förra fallet individen. Det är så slutligen den *postfeministiska logiken* som har formats under 1980- och 90-talen i mötet med postmodernism, poststrukturalism och queerteori. Centralt i denna logik är kritiken av föreställningen om existensen av en essentiell kvinnlig identitet. I linje med Laclaus begrepp betecknas logikerna som *sociala* när de samspejar med vad som uppfattas som normalt, och *politiska* när de via antagonism utmanar normaliteten.

För att kunna beskriva fanzinegemenskapen i enlighet med de teoretiska utgångspunkterna har Gunnarsson valt att omformulera och bruka Victor Turners klassiska begrepp *communitas*, istället för att t.ex. använda *gemenskap* eller *offentlighet*. Det förra svarar enligt författaren bättre mot ambitionen att fånga en samhörighet som bara existerar genom fanzineskaparnas kreativa akter, en själsfrändskap som därmed är i ständig tillblivelse. Antropologen Joan Cassel ser *communitas* i termer av anti-struktur, i detta fall som den kvinnliga sida vilken uppstår som en motreaktion till det manliga, strukturerade samhället. Detta brott mot det strukturella kan med diskursteoretisk terminologi kallas dislokation (*dislocation*). Det syftar på en händelse som radikalt bryter mot naturaliserade strukturer, varvid tidigare fastlåsta innebörder löses upp och görs möjliga för re-artikulering i nya meningssystem. Men *en* händelse är inte tillräcklig för att en feministisk *communitas* ska kunna uppstå. Det krävs att de tankar som brutit mot normaliserade uppfattningar om kön upprepas. Den

skapas således relationellt, med det manligt definierade samhället som konstitutiv utsida.

I det första empiriska kapitlet visar Gunnarsson hur fanzinens *communitas* skapar ett eget rum med det patriarkalt präglade, kommersiella mediasamhället som konstitutiv utsida. På punkt efter punkt redovisas hur *communitas* lever upp till beteckningen antistruktur. Huvudmotståndarna utgörs av dam- och tjejtidningar vilka anses reproducera de förtryckande skönhetsidealen. Fanzinen undkommer den fällan genom att inte tillåta annonser och reklam, vilket ger underlag för ett eftersträvat oberoende. Fanzinen präglas vidare av principen om decentralisering, är icke-hierarkisk och icke-elitistisk genom att alla uppmanas att ”göra-det-själva”, producera, skriva och sprida. Konkurrens mellan fanzinen förekommer inte, snarare gör man propaganda för varandra. Gunnarsson vill se dessa solidariska akter som systemskapande i den meningen att alla fanzine, oavsett motsatta ställningstaganden i flera frågor, verkar för gemensamma feministiska mål.

I det följande kapitlet diskuteras de skillnader och konflikter som finns mellan de olika fanzinen och som kan härledas till vilken av de tre feministiska logikerna som artikuleras i skrifterna. Fienden är densamma, men strategierna för att bekämpa den är olika. Föremålet för kampen är den objektifierade, dvs. den förtingligade och avhumaniserade kvinnan som med Laclaus begrepp representerar en social identitet i det patriarkala samhället – en uppsättning sedimenterade roller – som fanzinens författare via olika strategier försöker göra till politiska. Objektifieringstemat framträder i förbindelse med fenomen som skönhetsideal, heterosexualitet, pornografi och prostitution.

Många fanzines har skapats i opposition mot de kommersiella mediernas representationer av kvinnan, som den utseendemässigt perfekta *plastdockan*, som Radarka kallar henne. Radikalfeministiska Radarka förespråkar demaskering som motstrategi. Eftersom *plastdockan* är djupt sedimenterad krävs medvetandehöjande träning i smågrupper för att masken ska kunna oskadliggöras och det frigjorda kvinnosubjektet träda fram. De postfeministiska fanzinen baserar sin strategi på maskerad istället för på mask. Deras mål är inte att frigöra den s.k. äkta kvinnan bakom masken utan att genom maskerad destabilisera skillnaden mellan man och kvinna. De förkastar inte t.ex. makeup, de omformulerar innebörden. Betydande strategiska skillnader märks också i relation till den manliga sexualiteten. För radikalfeminister är det genom heterosexuella relationer

som kvinnor reduceras till sexuella och reproduktiva varelser. Motstrategin är att skapa en icke-patriarkal betydelse av att vara kvinna. För att det ska vara möjligt måste all form av *mansidentifiering* angripas, dvs. det falska medvetande som är kolonialiserat av patriarkatet. Manlig sexualitet är dock inte bara knuten till biologiska män eller i dubbel bemärkelse, förförda kvinnor. Den gömmer sig även inom den feministiska rörelsen, enligt radikalfeministerna. Så kan t.ex. vissa lesbiska kvinnor utöva en sexualitet som aktualiserar manligt förtryck, vilket gör identiteter knutna till queer, sado-masochism och butch/femme till mansidentifierade sexuella identiteter. Men de som är bärare av ett falskt medvetande för Radarka är för postfeministiska Lilith, som är influerad av queerteori, tvärtom insiktsfulla feminister eftersom de medverkar i destabiliseringen av befintliga manliga och kvinnliga identiteter. Ett tredje förhållningssätt är den liberalfeministiska, där målsättningen är att vända upp och ned på könshierarkin. Som med män likvärdiga autonoma subjekt ska kvinnor inte längre finna sig i att förtingligas utan istället bli de som förtingligar.

När det gäller inställningen till prostitution och pornografi är det den starkt fördömande radikalfeministiska logiken som dominerar. Men på 2000-talet har andra röster börjat höras. Det finns liberalfeminister som förespråkar att prostituerade bör benämnas "sexarbetare" och därmed ges rätten att bilda fackföreningar för att skydda sina intressen. Likaså kan postfeministiska Killed By Beauty kritisera den radikalfeministiska hållningen att pornografi måste vara icke-feministisk. De uppmanar till sökandet efter alternativ och en debatt har inletts om hur en feministisk pornografi kan se ut.

I det femte kapitlet återsamlas den något splittrade gemenskapen från förra avsnittet under begreppet *systerskap*. Genealogiskt kan det härledas till den radikalfeministiska logikens tal om kvinnoidentifiering och kollektivistisk kvinnokamp. Men dessa universalistiska ambitioner har utmanats med postfeminismens och den postkoloniala kritikens framväxt under 1990-talet.

Splittring är därför fortsatt ett centralt tema, men fokus ligger främst på hur oenigheten samtidigt överbryggas av systerskapande akter. Med Ernesto Laclaus begrepp *tom signifikant* och *ekvivalenskedjor* visar Gunnarsson hur till synes oförenliga ståndpunkter kan länkas samman. Förutsättningen för den politiska samlingen över gränserna är existensen av en tom signifikant, här i form av *systerskapet*. Den måste vara tom för att de olikartade identiteterna och grupperingarna ska kunna skriva in sig under den universella beteckningen. Sam-

tidigt kan den inte vara helt tom eftersom den annars inte skulle kunna fungera som inskriptionsyta för just feministiska krav. Även begreppet *systerskap* har alltså en partikulär sida och den är som sagt nära länkad till radikalfeminismens förhistoria.

Det partikulära draget i samlingstermen framträder som tvister av olika slag inom fanzinens *communitas*. Den mest betydelsefulla utkämpas kring frågan vilka som ska inkluderas respektive exkluderas i *systerskapet*. Här är det framför allt radikalfeminister och postfeminister som är oeniga. Striden gäller transpersoners placering. Enligt radikalfeministisk logik hör de inte till *systerskapet* eftersom kön utgör demarkationslinjen. Individens föds till kvinna och därför är det bara kvinnan som har erfarenhet av att vara kvinna. I den postfeministiska logiken prioriteras genus framför kön. Könsoverskridare anses viktiga att inkludera eftersom de underminerar förutsättningarna för det heteropatriarkala samhället.

Ett annat tvisteämne mellan samma parter gäller separatistiska strategier. Tanken är att skapa egna rum för *systerskapet*, befriade från manligt inflytande. De flesta fanzines kan se förtjänster i målsättningen, men det är bara Radarkas sympatisörer som praktiserar den. För postfeminister blir nämligen föresatsen problematisk eftersom de ser som sin uppgift att destabilisera kön, inte förstärka genussystemet genom att utgå från biologiskt kön. Men i en bredare definition av separatism är det fler än radikalfeminister som omfattar praktiker vilka är utestängande från män, som t.ex. lesbiska relationer, kvinnohus etc.

Gunnarsson argumenterar för att dessa splittrande tendenser bör ses som *agonistiska*, med Chantal Mouffe, vilket syftar på en slags domesticerad antagonism. Skilda feministfraktioner kan uppträda som fiender, men de erkänner samtidigt motpartens existensberättigande.

Vilka som ska innefattas i eller utestängas från *systerskapet* är alltså under ständig förhandling. *Systerskapet* är dock, så som Gunnarsson uttrycker det, *nödvändigt paradoxalt*. Universalistiska ambitioner kräver att alla systrar ska ha tillträde, men samtidigt råder det oklarhet om vem som är syster. Men öppenheten är oundviklig därför att anspråken kräver att nya identiteter ska kunna innefattas. Utan acceptans av olikheter, konflikter och tvetydigheter är ingen universalistisk status möjlig.

I det sjätte, reflexivitetsinriktade kapitlet diskuterar författaren forskardiskursens konsekvenser för studieobjektet. Hon argumenterar för att forskarpositionen inte är möjlig att skilja från politiskt engagemang och

privata relationer. Den positionen är för Gunnarssons vidkommande förankrad i den postfeministiska logiken. Hur ska hon då hantera ståndpunkter i materialet som hon som postfeminist tar avstånd från?

Gunnarsson är kritisk mot den radikalfeministiska forskarens strävan efter att etablera en subjekt–subjekt-relation i förhållande till forskningens informanter. I enlighet med hennes teoretiska utgångspunkt är representation aldrig endast en fråga om att vara fanzineförfattarnas språkrör. När ord och information flyttas från en kontext till en annan artikuleras ny mening, via de teoretiska begrepp och infallsvinklar som har använts. Den processen innehåller dessutom alltid ett moment av gestaltning, dvs. forskningsförloppet måste ses som en artikulatorisk akt som också delvis konstituerar det som den beskriver. Motsättningen mellan Gunnarssons ståndpunkt och Radarka handlar inte bara om att en postfeministisk sympatisör ställs mot en radikalfeministisk. Antagonismen är djupare än så. Den diskurs som hon företräder är förankrad i den poststrukturalistiska idétraditionen och med det valet finns en antagonism gentemot radikalfeminismen redan immanent i det teoretiska perspektiv hon brukar.

Gunnarsson sammanfattar den postfeministiska forskarpositionen i tre premisser:

För det första är all kunskap diskursiv, eftersom det inte finns någon oberoende instans varifrån världen kan betraktas. Målsättningen är således att delvis ombeskriva verkligheten, dvs. skapa nya perspektiv som främjar feminismens sak. För det andra är den politisk, därför att utan den egenskapen är positionen inte feministisk. Syftet är att utmana sedimenterade diskurser om kön och genus. För det tredje måste forskningen ses som en systemskapande akt, dvs. den måste länkas till en kedja som förbinder alla feministiska forskare. Det som föränar alla dessa forskare är, trots olikheterna, motståndet mot patriarkatet.

I den avslutande delen finner Gunnarsson det angeläget att förklara varför en postfeminist väljer att använda begreppet systemskap, när det har sitt upphov i det radikalfeministiska motståndarlaget. En anledning är att fanzineproducenterna själva brukar det. En annan är att det uppges fylla en viktig funktion som sammanbindande länk för fanzinegemenskapen. För det tredje menar författaren att det är intressant att se vad som händer när det artikuleras i en annan kontext än den radikalfeministiska.

Slutligen karakteriseras fanzinegemenskapen efter Laclaus terminologi som en populistisk politisk rörelse.

För Laclau syftar populism på det sant revolutionära, en strömning som i motsats till en demokratisk politisk mobilisering är kultur- och samhällsomstörtande. Fanzinens *communitas* är populistisk, konstaterar Gunnarsson. Den beskrivs vidare som atopisk, eftersom den strävar efter att ställa sig utanför det samhälle den ingår i den patriarkala kapitalismens.

Diskussion

Det är svårt att göra Gunnarsson Paynes innehållsrika och tätt skrivna avhandling rättvisa i en kort sammanfattning. Välbetänkta frågeställningar, tolkningar och reflexioner med stort värde för avhandlingens resultat och för kulturvetenskaplig forskning i allmänhet avlöser varandra i snabb takt. Det är mycket som är berömvärd, inte minst förmågan att återge en avancerad teoriapparat på ett så tydligt och genomskinligt sätt som görs. Presentationen av den diskursteoretiska postmarxismen är dessutom lika klar och logiskt övertygande som det praktiska bruket i analysen av densamma. De empiriska förtjänsterna är också obestridliga. Läsaren lär sig mycket om inomfeministiska meningsskiljaktigheter, systemskapande akter och om den feministiska rörelsen i nutidshistorisk belysning. Den insiktsfulla diskussionen kring relationen mellan vetenskap och politik förtjänar också en guldstjärna.

Men avhandlingen har också skönhetsfläckar. Studien är dåligt inplacerad i den etnologiska forskningstraditionen. Feministiskt orienterad forskning med köns- och genusperspektiv är som bekant alls inte nya företeelser i ämnet. Men eftersom det saknas både presentationer, diskussioner och litteraturreferenser till den genren får man intrycket av att en sådan inte existerar. Det är synd av flera skäl, inte minst då det blir svårt att värdera Gunnarssons bidrag i relation till den kunskap och de teoretiska landvinningar som etnologer producerat på området. Den ämnesmässiga avgränsningen måste betyda mer än en underrubrik i titeln. Man kan också sakna en ämnesrelaterad diskussion kring det postmarxistiska perspektivet, kanske förbunden med en mer allmän utredning kring förhållandet mellan marxism och postmarxism. Kopplingen till marxismen framträder nämligen på flera plan. Radikalfeminismens idéer, terminologi och praktiker är tydligt sammanvävda med marxismens. Inom den rörelsen talas det bl.a. om ”medvetandehöjande träning” (som författaren påstår är en feministisk tradition) och om existensen av ett ”falskt medvetande” som ett resultat av patriarkatets ideologiska dominans och infiltration. Så utkristalli-

seras här, liksom inom marxismen, ett avantgarde som genomskådat den manliga ideologin och som därför ser som sin uppgift att upplysa den massa som är omedvetet fjättrad vid patriarkatets maktordning. Detta hierarkiska förhållande skapar problem med de anti-strukturella föresatserna inom fanzinens *communitas* eftersom de vägledande orden för kampen är icke-elitism och icke-hierarki. Det är den här typen av motsägelser – när den populistiska positionen vacklar och tenderar att förfalla till en demokratisk – som kan skönjas vid olika tillfällen i studien som man önskar författaren skulle ha uppmärksammat och diskuterat.

Som framgått av sammanfattningen finns det inga täta skott mellan studieobjekt och vetenskapliga positioner. Även om postmarxistisk diskursteori presenteras som den teoretiska basen får vi ytterligare en väsentlig positionering i slutet av avhandlingen när författaren rubricerar sig själv som postfeminist, som likaledes är en av de logiker som granskas i studien. Postfeminismen har sin grund i postmodernism, psykoanalytisk teori, Cultural Studies, poststrukturalism och queerteori, menar hon (2006:29). Prefixet post- i alla dessa ismer betyder *efter* andra ismer, eller för att vara mer precis pekar det på något passerat. Postmodernismen har t.ex. följt efter modernismen, som nu antas vara ett avslutat kapitel i historien. På samma sätt utgör postmarxismen ett radikalt brott med marxismen eftersom postmarxismen – i allians med övriga post-rörelser – undergrävt marxismens sanningspositioner. Men med postfeminism förhåller det sig av allt att döma annorlunda. Författaren menar i linje med Ann Brooks att postfeminismen är en fortsättning på feminismen. Detta är ett nyckelantagande för avhandlingens argumentation, men som sådant är det ändå ganska vagt underbyggt. Det sker förvånande nog inte med hänvisning till de teorier och tanketraditioner som annars anges som grund för postfeminismen (se ovan). Det är möjligt att Brooks för en sådan diskussion och Gunnarsson tar för givet att läsaren är bekant med den, men med tanke på den vikt som påståendet har för avhandlingens konklusion hade det inte skadat om läsaren hade delgivits de tankarna. Nu får vi bara veta, i en utförlig not, att postfeminism i betydelsen markant brott bara använts i populärkulturella sammanhang, samt av författaren Susan Faludi som beteckning på den biologiska determinismens backlash under 1980-talet (2006:29, not 23). Vi får därigenom lätt intrycket att det bara är i icke-vetenskapliga sammanhang som definitionen av radikalt brott uppträder och det är en aning märkligt att vi bara får den hänvisningen med tanke

på de strikt vetenskapliga grunder för postfeminismen som Gunnarsson själv anger. Hur argumenterar man utifrån t.ex. postmodernistiska och poststrukturalistiska förståelseramar för att postfeminismen bör ses som en förlängning av feminismen istället för ett betydelsefullt brott? Den frågan hade varit intressantare att få belyst än att ta del av de upplysningar som nu ges i not 23.

Diskursteorin tillhandahåller ett begrepp för den typ av abrupta brott mot sedimenterade strukturer (förändring i egentlig mening) som vi talar om – *dislokation* (dislocation). Jag tillåter mig här att använda Jenny Gunnarssons (som i sin tur bygger på Laclau) pregnanta definition: "En dislokation är en händelse som utgör ett radikalt brott mot en tidigare sedimenterad struktur och som därmed upplöser tidigare fixerade betydelser och låter dem reartikuleras i nya meningssammanhang" (2006:32). Gunnarsson använder begreppet endast i ett fall: för att markera feminismens uppkomst och brott mot det mansdominerade samhällets föreställningar om kön. Endast i det fallet är hon benägen att tala om en strikt antagonistisk relation. Den kvinnliga motståndsgemenskapen verkar för att undanröja alla bärande strukturer i det patriarkala samhällsbygget.

En följdfråga är var gränsen går för vilka händelser som kan rubriceras som dislokation? Eftersom jag antar att det erbjuder vissa problem att fastställa en sådan skulle jag lite provokativt vilja ställa frågan: Varför inte betrakta postfeminismens framväxt som en händelse värd att definiera som dislokation? Det finns goda argument som understödjer den hypotesen. En väsentlig skillnad mellan postfeminism och övriga logiker är att den förra bygger på en konstruktivistisk uppfattning av identitet och verklighet, samtidigt som man spåra drag av essentialism i den radikala och liberala feminismen. Radikalfeminismen hävdar t.ex. att endast kvinnor i biologisk mening har tillträde till gemenskapen. Jag tycker kort sagt att den enhetstanke över alla partikulariteter som författaren förfäktar ibland blir en aning ansträngd. Det kan jag tycka när Radarkas starka avståndstagande mot queer som feminismens subjekt motas in under ett tak av kontinuerlig omförhandling inom ett allomfattande systemskap. Men är inte radikalfeministernas position i den frågan oförhandlingsbar? Postfeminismens mer öppna inkluderande ståndpunkt skulle kunna i linje med den marxistiska diskursens inflytande i radikalfeminismen ses som ett utslag av *falskt medvetande*. Postfeministerna är omedvetna om att ge utrymme för "män" i rörelsen är detsamma som att släppa in fienden i rörelsens hjärta och därmed un-

derminera möjligheterna för en framgångsrik kvinnokamp. Skälet till detta kan i Radarkarepresentanternas perspektiv bara vara att postfeministerna fallit offer för den patriarkala ideologins förmåga att förvränga medvetandet. Jag skulle anta att marxister resonerar på likartat sätt när det gäller postmarxisterna.

Från de queerinfluerade postfeministernas horisont ser det givetvis annorlunda ut. De skulle kanske med den konstruktivistiska utblicken se radikalfeministernas position som en konstitutiv utsida i lika hög grad som det etablerade manssamhället får spela den rollen. För postfeminister är nämligen destabiliseringen av tecknen ”kvinna” och ”man” förutsättningen för de universalistiska ambitionerna. Så kan det etablerade samhällets kvinnoförtryckande konventioner och föreställningar undermineras inifrån. För deras kombattanter i Radarka är destabiliseringen snarare början till den feministiska rörelsens upplösning. Hur lokalisera och bekämpa fienden, när gränsen mellan man och kvinna görs diffus?

Ett annat nyckelbegrepp för att kunna argumentera för *systerskapet* som en enhet är *agonism*, som jag tangerade i summeringen. Det ska alltså skiljas från termen *antagonism* som anspelar på existensen av inkommensurabla diskurser. Om man brukar *agonism* är det möjligt att tala om konflikter och skillnader som förvisso kan vara betydande, men som inte är oöverstigliga eftersom grupperingarna/logikerna sammanbinds på ett högre plan via kampen mot samma motståndare. Bruket av *agonism* gör att det blir möjligt att foga ett antal skilda krav och uppfattningar till samma ekvivalenskedja inom ramen för den tomma signifikanten *systerskap*. Jag har däremot på de grunder jag har diskuterat ovan velat pröva att betrakta relationen mellan radikalfeminister och postfeminister som *antagonistisk*, eftersom jag anser att olikheterna underminerar starkt förutsättningarna för en samlad rörelse. Märk att jag använder ordet ”anser”. För även i detta fall undrar jag över hur gränsen ska kunna dras mellan vad som är en *agonistisk* konflikt och en *antagonistisk*? Var går skiljelinjen för hur mycket skillnad som kan tolereras för att göra gemenskap möjlig? Jag antar att Gunnarsson skulle ha svarat att den slutsatsen utgår från vad undersökningen visar, dvs. en rad *systerskapande* akter som äger rum oavsett vilken typ av feministisk logik som den enskilda fanzinen domineras av. Det är bara en fråga om vad människor faktiskt *gör* – och det är ett bra svar. Det hör dock till saken att när författaren i slutet av avhandlingen tydligare går in i rollen som postfeminist och redogör för möten med radikalfeministiska förespråkare, idéer och praktiker

dyker termen *antagonism* upp ett par gånger, vilket kanske säger något om gränsdragningssvårigheterna. Enligt de definitioner som avhandlingen laborerar med skulle bruket av begreppet *antagonism* utesluta möjligheten att etablera gemenskap över meningsskiljaktigheterna.

Om termen *agonism* är central för Gunnarssons argumentation är begreppet *tom signifikant* än viktigare eftersom det öppnar för den plats där alla partikulariteter kan samsas. Principiellt kan den överbrygga alla typer av *icke-antagonistiska* skillnader mellan människor. I den här studien har vi sett hur företrädare för skilda feministiska logiker har kunnat samlas under den universella beteckningen *systerskap*, men det kan givetvis också gälla skiljelinjer baserade på sådana storheter som etnicitet, ras, klass, kultur etc. Teorin är, som framgått, Ernesto Laclaus verk. Det har väckt viss förvåning att det just är Laclau som återintroducerar begreppet *universalitet*. Han och Chantal Mouffe var nämligen de som i egenskap av (diskursteoretiska) postmarxister detroniserade den klassiska marxismen genom att påvisa dess partikulära och i diskursteoretisk mening politiska karaktär. De sköt med detta ett grundskott mot alla filosofiska, teoretiska och politiska totaliserande anspråk. Men det är fel att betrakta Laclaus diskussion kring det universella i *On Populist Reason* som ett återvändande till den typ av universalism som t.ex. marxismen representerar. Det universella i postmarxistisk tappning är inget tillstånd, snarare en politisk uppgift. Samhörighet över partikulariteter måste skapas för att existera. Innehållet i den *tomma signifikanten* är inte heller förutbestämd, den är öppen för att fyllas av alla tänkbara typer av partikulära intressen. I den meningen är Laclau trogen de diskursteoretiska premisserna. Kritiker, som t.ex. Rodolphe Gasché, menar dock att den *tomma signifikanten* inte är så tom som Laclau vill göra gällande. Och då syftar han inte på den partikulära komponent som bildar utgångspunkt för ekvivalenskedjan. Han menar att Laclau har förbisett att problematisera det universellas form och struktur. Idén om att en sådan plats existerar och har de kvaliteter som påstås är inte i sig allmänmänsklig. Mot bakgrund av Laclaus referenser till västerländska tänkare som t.ex. Husserl, anser Gasché att idén om det universella är en europeisk, västerländsk konstruktion. Han etablerar med andra ord en gräns för ”det universellas” giltighet. Den process i vilken *systerskapet* konstrueras kan alltså *inte* omfatta alla partikulära intressen eftersom den plats där miraklet sker är i grunden främmande för det stora flertalet av de individer som förväntas kunna inbegripas

i den politiska mobiliseringen.

Med tanke på Gasché's erinran kan man undra vilken betydelse det har att Gunnarsson begränsar sin undersökning till *svenska* fanzines? De som figurerar i avhandlingen är alla etniska svenskar, de skriver på svenska för svenskar, tillhör samma generation och är i flertalet fall akademiskt bildade. Vilken betydelse har denna sociala och kulturella homogenitet för möjligheten att etablera en fanzinens *communitas* av den art som beskrivs? Vilken begränsning ligger i samma omständighet för att bygga ett *systerskap* i bredare bemärkelse? Kan det vara så att den gemenskap som författaren urskiljer är betingad av undersökningens avgränsning i fråga om nation, etnicitet och klass?

Frågorna leder vidare till den intressanta diskussion som Jenny Gunnarsson för angående vetenskap och politik och som motiveras dels av det postmarxistiska diskursperspektivet, dels forskarens egen verksamhet inom feminismens, särskilt postfeminismens, politiska projekt. Under rubriken *Reflexivitet och representation* i inledningen resonerar författaren kring det tillämpade teoretiska perspektivets konsekvenser för representationen av den person eller grupp som studeras. Här bestrids möjligheterna till en transparent överföring av mening och att en s.k. objektiv verklighet skulle finnas bortom representationen av densamma. I linje med begreppet *Vertretung* fungerar den feministiska forskaren som företrädare för dem som feminismen talar för. Vilket betyder: "Feminismens subjekt kan inte sägas existera innan hon representeras, ty vem hon är, vem som inkluderas i den feministiska gemenskapen, beror på de sätt som hon representeras" (2006:38). Andemeningen i det Gunnarsson skriver måste vara att hon inte kan undvika att agera politiskt när hon – som postfeminist – bedriver forskning om feministiska fanzines. Så blir det alltså möjligt att betrakta det som framkommer i avhandlingen som en *systerskapande* akt i sig. Eller man kan kanske säga att den politiska intentionen *måste* finnas för att forskaren ska kunna kalla sig feminist. Gunnarsson skriver också i reflexivitetsavsnittet att den feministiska forskningens uppgift är att främja feminismens sak, samt att den ska vara en *systerskapande akt* genom att länkas till den kedja som knyter alla feministiska forskare samman.

Det finns inte mycket att anföra mot den målsättningen, sett till de teoretiska premisser som ligger till grund för studien. Gunnarsson är i det avseendet konsekvent i relation till Laclau/Mouffes diskursteoretiska position. Politiska ställningstaganden av den här arten är inte heller någon nyhet i vetenskapliga sammanhang. Marxister

kunde redan på 1970-talet hävda att målsättningen med deras forskning var att främja arbetarklassens sak. Det kunde t.ex. ha som effekt att splittring och interna motsättningar tonades ner till förmån för den gemenskap som påstods vara av mer grundläggande slag. Men forskarens makt och betydelse för politisk aktivism har ökat med den litterära vändningen. Medan marxister sades *undersöka* något objektivt förefintligt bortom språket är diskursteoretikern *medskapande* genom återgivningens konstitutiva akt. Feminismens subjekt finns inte, till skillnad från arbetarklassens, innan representationen av desamma. Man skulle därför kunna se Gunnarssons slutsatser som en sorts strategier för att skapa politisk enhet och slagstyrka, trots de schismer som studien samtidigt påvisar. Rörelsen hålls samman trots den postfeministiska utmaningen. Forskaren träder fram som en slags fredsmäklare för interna kombattanter. Man kan som vetenskaplig granskare vara kritisk mot slutsatserna av olika skäl, men vad betyder det när det indirekt kan hänvisas till att de tjänar vissa politiska syften?

Jag har ställt mig tveksam till Laclaus nyvaknade intresse för den breda politiska mobiliseringens förutsättningar via begrepp som *tom signifikant* och *universalism*, på de grunder som har redovisats i recensionen. Men om man höjer blicken över de teoretiska dispyternas nivå är det kanske vad världen i stort behöver just nu. Den globala kapitalismens segermarsch fortgår medan splittringen på det politiska planet verkar gå i motsatt riktning. En förutsättning för verksamt politiskt motstånd mot de ekonomiska krafter som härjar ganska fritt över politiska gränser tycks vara en förmåga att etablera *allianser*. Som Jenny Gunnarsson Payne skriver på flera ställen i sin briljanta tillämpning av Laclaus modell från *On Populist Reason: Systerskapet* kan bara bli politiskt slagkraftigt om det som *tom signifikant* kan integrera närmast oförenliga ståndpunkter – bara man har den huvudsakliga fienden gemensam.

Mats Lindqvist, Huddinge

Maria Törnqvist: *Könspolitik på gränsen. Debatterna om varannan damernas och Thamprofessorerna*. Arkiv förlag, Lund 2007. 295 s. English summary. ISBN 91-7924-205-7.

Alla säger vi oss vara för jämställdhet. Icke desto mindre tenderar hierarkiska könsrelationer att fortleva i praktiken. Är det möjligt att uppnå jämställdhet? Krävs det i så